

Tidernas kyrka – arv, gåva och uppdrag

TORE LITTMARCK

Den som färdas genom det svenska landskapet får många påminnelser om kyrkans existens. Förr eller senare dyker det alltid upp ett kyrktorn, ett kors på en takås, en hög gavelmur av kraftiga stenar, ett fönster med skimrande glasmålning, en förgylld kyrktupp som lyser i kvällssolen, en reslig klockstapel eller kanske ett tornur som skymtar ovanför stans alla hustak. Tecknen kan vara av många olika slag men talar alla om samma sak – kyrkan finns där.

Omkring 3 000 kyrkobyggnader uppförda under nio århundraden och spridda över hela landet är det påtagligaste vittnet om kyrkans närvaro genom hela vår historia som en nation och i alla landets delar. Därtill kommer många andra yttre tecken. Till de tidigaste hör alla de runstenar med kristet kors som vi möter framför allt i våra uppländska backar. Men till dessa "yttre" tecken hör också musik, bildkonst, litteratur, allt det som låter våra sinnen registrera den kristna trons gestaltning i en kyrkan som kan ses, höras, kännas.

Levande historia

"Krossa den skändliga!" skrev den franske filosofen Voltaire för mer än 200 år sedan.

Många har instämt in den uppmaningen och många har dödförklarat kyrkan för att sedan mer eller mindre motvilligt erkänna att hon lever. Många har velat förpassa kyrkan till religionernas museum där sedan efterkommande släkter skulle kunna gå omkring och förundras över deras förfäders märkliga föreställningar. Och ändå lever hon. Hur kommer det sig?

När Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkan beslöt att genomföra projektet "Tidernas kyrka" var det naturligt att kyrkans byggnader, historiska föremål och gamla traditioner kom i fokus. Och det var viktigt att det fick ske. Här finns en otroligt rik resurs för var och en som vill försöka förstå vilka vi är och hur vårt samhälle blev vad det är idag. Men det märkligaste med kyrkan är ändå inte hennes många och fascinerande uttrycksformer i gångna tider utan det faktum att hon lever och skälet till att hon lever. Trots allt. Kyrkans historia har ju inte varit okomplicerad och hon är förvisso inte fri från problem idag heller.

Projektet gäller Svenska kyrkan och därmed en stor del av svenska folket. Statistiskt sett tillhör 88% av alla som bor i Sverige den kyrkan. För den skull får man

Högmässa i Uppsala Domkyrka i samband med Jubelfesten 1993. Fr. v. Kardinal Edward Cassidy, Vatikanen, ärkebiskop Gunnar Weman, ekumeniske patriarken Bartolomaios, Konstantinopel och ärkebiskop John Vikström, Åbo, Finland. Foto IKON/Jim Elfström.

inte glömma bort att *kyrkan i Sverige* består av många kyrkosamfund. Man brukar tala om tre familjer av trossamfund – kyrkorna av evangelisk och protestantisk karaktär, Den Katolska kyrkan och de ortodoxa kyrkorna.

Kyrkan är folk

Det är en vanlig föreställning att kyrkan finns till bara man har en lämplig byggnad, anställer en präst och låter honom predika, döpa och fira nattvard. Men så är

det inte enligt Svenska kyrkans bekännelse. Där är förutsättningen för att kyrkan ska finnas till att det finns en *gemenskap* i vilken allt detta sker. Kyrkan är alltså *folk* som delar en gemensam övertygelse, som möts, som försöker leva enligt sin tro, sina värderingar. Alltså folk som på något sätt tror att det finns någon som är Gud, som är livets ursprung, mening och mål och som tror att det är meningsfullt att ha med honom att göra, att han själv – vilket är det allra viktigaste – vill ha med oss människor att göra.

På kyrkans språk kan man kalla detta för Guds Andes verk och man kan klä denna företeelse i många fina teologiska ord. Kyrkan är Guds kyrka, men som en företeelse här i världen är kyrkan människor. Gud behöver ingen kyrka, men vi människor gör det. Och människors liv, känslor, tro, övertygelse tar sig alltid förr eller senare uttryck på ett påtagligt sätt, något att höra, att se, att känna, att uppleva. Det fantastiska med kristen tro är ju kanske främst att Gud blir påtaglig, inte en abstraktion, ett begrepp, en teoretisk föreställning, utan en människa, någon i historien, Gud mitt i vår verklighet.

Tecknens verklighet

Kyrkans synliga sida med alla dess byggnader, konstföremål, musik och människors möten är manifestationer av något oändligt stort som aldrig kan fångas i vanliga mänskliga ord och begrepp, Guds egen verklighet. Vi som behöver bruka all vår fantasi, tecken och symboler för att ge uttryck för något som ändå till slut bara låter sig anas, för att se den osynlige. Och det är just detta som ger allt detta yttre sitt stora och alldeles särskilda värde. Det behöver poängteras därför att det finns en vanlig föreställning att konst, poesi, arkitektur, musik o s v i kyrkans sammanhang skulle betraktas *bara som tecken* för en annan verklighet. Men det är just som tecken för denna större verklighet, Guds egen verklighet, som de får sitt *ännu större värde*. De är ofrånkomliga och meningsfyllda

symboler, som på något sätt bär vittne om det som till sist förblir ett mysterium. Och därför är de så oerhört värdeladdade för många människor.

Naturligtvis kan den som så önskar betrakta ett konstverk som uteslutande en fråga om linjer, färg, rörelse, teknik i framställningen o s v. Men det dröjer ju inte länge förrän man måste fråga sig vad konstverket vill säga. Vad vill konstnären säga genom sitt verk? Vad kan den tänkas vara uttryck för? Frågan om symbolen är oftast ofrånkomlig i allt som har med människor att göra. Ord är symboler. Kroppsspråket betyder ofta mer än ord i vår kommunikation med varandra. Därför handlar den kristna tron och kyrkans liv i hög grad om symboler.

För kyrkan är projektet "Tidernas kyrka" av väldigt stor betydelse. Genom att på allt sätt befrämja mötet mellan folk i gemen och kyrkan och dess historia och liv idag öppnas en fascinerande möjlighet att genom mötet med de synbara och hörbara tecknen fördjupa förståelsen och upplevelsen av symbolerna och det de står för. En altarmålning av Harald Lindberg i kapellet på Arholma kan likaväl som en medeltida Mariaskulptur i Gamla Uppsala kyrka bli början till en upptäckt av Guds närvaro här och nu. Kyrkans symboler är aldrig "bara" symboler. Försöker vi verkligen förstå eller åtminstone ana deras mening, ska vi upptäcka att de är en del, en sida av verkligheten. Det osynliga blir synligt. Det är den kristna trons paradox som aldrig upphör att irritera likaväl som att fascinerar.

Maria med Jesusbarnet, träskulptur från 1400-talets senare del i Gamla Uppsala kyrka. Foto Lenart Engström.

Uppländsk kyrkohistoria

Över Björkö i Mälaren reser sig Ansgarskorset som en påminnelse om försöken

från Hamburg-Bremenstiftet under 800-talet att kristna de hedniska svearna. Det fick inga synbara bestående följder. Men detta var ingalunda svearnas första kontakt med den kristna kyrkan. På Helgö, inte långt från Birka, fann man bland de talrika föremålen en liten biskopskräkla och spektionerna kring den har varit många. Ibland har man velat tro att det var Ansgars kräkla men det finns åtskilligt som talar för att den är av iriskt ursprung och kanske från en tid före Ansgar. Helgö hade sin storhetstid under 500- och 600-talen.

Under sina färder både väster- och österut mötte vikingarna kristendomen. Om det mötet vittnar inte minst de talrika runstenar som bär ett kristet kors. Omkring hälften av de mer än 2 000 runstenarna i Sverige finns i Uppland. Talrika inskrifter slutar med en bön om att Gud skall "bevara hans själ".

Det finns få skriftliga skildringar av den tidiga uppländska kyrkohistorien. Det betydelsefulla dokumentet är den skildring som Adam av Bremen ger av trosskiftet i Sverige från 1000-talets mitt. Han var en kunnig och initierad man, som hade rest mycket. Han var en lärd munk, väl informerad om den tidens kyrkopolitik, men åtskilligt av det han skrivit får tas med en nypa salt, bl a hans skildring av de nordiska enögda jättarna!

Forskarna har grålat mycket om det var i Västergötland eller Uppland som den svenska kyrkohistorien egentligen hade sitt första betydelsefulla centrum. (Här bortser vi från Lund och Dalby som ju då var danskt land.) Ibland nämns Gauzbert

som vår första svenska och uppländska biskop man han fördrevs ur landet. Olof Skötkonung var ju vår första kristna kung och genom hans försorg fick Skara sin första biskop 1013 under det att Adalvard den yngre på 1060-talet blev biskop i ett nyupprättat stift, som förmodligen hade två replipunkter, Sigtuna och Uppsala.

Hednatemplet och domkyrkan

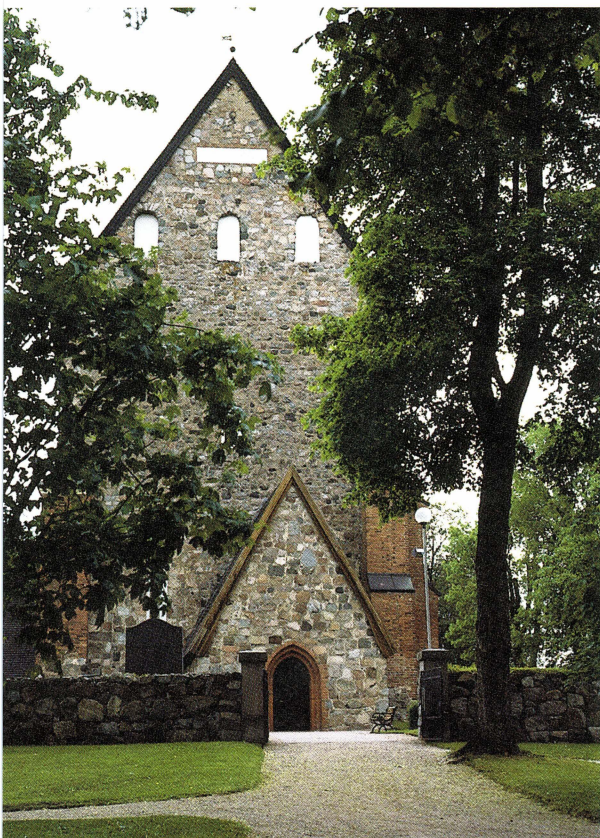
Kampen om kultplatsen i Uppsala tillhör de mest omdiskuterade perioderna i vår uppländska och svenska kyrkohistoria. Ända sedan 1600-talet har diskussionen varit intensiv och också de två senaste åren har givit flera bidrag till en till synes aldrig sinande ström av utredningar och skildringar. Frånsett själva sakfrågan representerar den vetenskapliga diskussionen om kultplatsen ett stycke vetenskapshistoria av osedvanlig omfattning och intensitet. Vi vet för mycket för att kunna lämna frågan därhän och vi har i varje fall hittills vetat för litet för att kunna avgöra den! Som ett ofrånkomligt faktum ligger det väldiga gravområdet med sina tre monumentala högar där det ligger. Och att kyrkan var den förste svenske ärkebiskopens säte kan man inte heller komma ifrån.

Adam av Bremen beskriver livfullt det gamla hednatemplet, men det troliga är att templet inte kan ha varit särdeles gammalt. Att ett sådant tempel över huvud taget kan ha uppförts får nog ses som ett uttryck för mötet mellan de två religionerna. Asatron var mera förknippad med naturens makter och föremål än med gudstill-

bedjan i ett hus. Kanske var det konkurrensen med den kristna kyrkan och dess kyrkobyggnader som ledde till att ett asatempel byggdes med en asatrons egen "treenighet" med gudabilder av Oden, Tor och Frej.

Kyrkohistorikern och sedermera Stockholmsbiskopen Helge Ljungberg har i sin doktorsavhandling beskrivit den tidiga kyrkans kamp om kultplatserna. Det tycks ha varit en mycket medveten strategi att ta över t ex heliga källor. Säkert har många av våra uppländska "trefaldighetskällor" i ett tidigare skede varit hedniska offerkällor. Och flera uppländska kyrkor är byggda över en källa. Så kan vara fallet med Vänge kyrka. Det var därför givetvis av avgörande betydelse att den centrala kultplatsen för ett hedniskt svearike kunde erövras av kyrkan och denna seger bekräftas genom ett kyrkobygge just på den platsen. Den som vill läsa en fantasifull skildring av hur det kan ha gått till när hednatemplet brändes ner bör läsa den uppländske författaren Jan Fridegårds "Trägudars land".

Ibland har man hävdats att hednatemplet låg vid Östra Aros – det nuvarande Uppsala. Men intressant nog har nya utgrävningar under 90-talet liksom provgrävningar inför den planerade järnvägstunneln förbi fornminnesområdet i Gamla Uppsala bekräftat betydelsen av detta område som det gamla Uppsala. Det finns alltså många skäl att anta att här ägde de händelser rum som på ett särskilt sätt markerade trosskiftet. En kristen kyrka byggdes direkt på platsen för asatrons centrum, den gamla offerplatsen. Det bör ha ägt rum

Gamla Uppsala kyrka. Foto Lennart Engström.

under senare delen av 1000-talet. Den första kyrkan var förmodligen en mindre träkyrka på vars plats man sedan började bygga den stora stenkyrkan som skulle bli biskopens kyrka.

Guds Sigtuna

Under utgrävningar i Sigtuna 1995 och 1996 ansåg arkeologerna att man funnit de

avgörande bevisen för att Olof Skötkonungs mynttillverkning ägt rum i Sigtuna, ett av flera tecken på Sigtunas centrala ställning inte bara i Uppland utan i hela det dåvarande sveariket. Birkas ställning hade försvagats till förmån för Sigtuna, som fick inte bara politiskt utan också kyrkligt stort inflytande. På Olof Skötkonungs mynt fanns inskriften SIDEI som har tolkats som en latinsk förkortning av "Guds Sigtuna", som kan förefalla vara en pretentiös beteckning på en stad. Kanske var det det stora antalet kyrkor tillsammans med biskopssätet som varit avgörande.

Sigtunas kyrkliga maktställning blev kortvarig. Biskop Adalvard d y lämnade förmodligen Sigtuna och Uppsala omkring 1064 och biskopsstolen stod tom. Ett stycke in på 1100-talet finns det två biskopar med namnet Henrik enligt den s k Botvidslegenden, en i Uppsala och en i Sigtuna. Det finns ytterligare fem namn som brukar förekomma i biskopslängderna. På 1130-talet under kung Sverker d ä har biskopssätet lokaliserats enbart till Uppsala.

För vår tids kyrka-statdebatt kan det vara av intresse att konstatera hur nära kungamakt och kyrklig strategi var förknippade med varandra! Kyrkan behövde kungens stöd mot de kultkonserverativa krafterna och kungen såg förmodligen kyrkan som en tillgång i sina strävanden för en central kungamakt. Det var påtagligt att man från kyrkans/missionens sida inriktade sina strävanden inte i första hand på enskilda människors omvändelse till den kristna tron utan till ett kristnande av staden, klanen, samhället. Man måste

Kyrkans Hus, Sysslomansgatan 4, Uppsala. Foto Tommy Arvidson.

därvid minnas familjens, släktens makt över individen. För enstaka människor var det knappt möjligt att låta sig döpas.

Rikskyrkan i Uppsala

För den som idag betraktar Kyrkans hus vid S:t Eriks torg är det onekligen fascinerande att tänka på den kedja av historiska händelser som binder samman Svenska kyrkan och Uppsala. 1164 vigde påven Alexander III Alvastra-munken Stefan till ärkebiskop i Uppsala och därmed blev Sverige en egen kyrkoprovins, även om ärkebiskopen i Lund fortfarande skulle vara Svenska kyrkans primas, en värdighet

som emellertid efter hand blev blott en titel. Stefans vigning till ärkebiskop kom efter en utdragen kamp mellan svearna och götarna. En del källor hävdar att Kung Sverker höll på Linköping med biskop Gesle, medan svearna höll på den gamla religiösa centralorten av hävd, Uppsala.

Vid den tiden fanns redan den stora biskopskyrkan i (gamla) Uppsala. Byggnaden visar genom sin karaktär och sitt byggnadssätt både anglonordmandiska drag och impulser från Hamburg-Bremens stiftet, framför allt likheter med domkyrkan i Bremen, men också med Sankt Pers kyrka i Sigtuna och Vårfrukyrkan i Enköping. De väldiga, ursprungliga dimensio-

nera visade att det var fråga om en sann katedral.

Problemet med Uppsala kyrka som säte för ärkebiskopen var emellertid bristen på omgivande stadsbebyggelse och 1258 lämnade påven sitt tillstånd till att "kyrkan och ärkesätet" skulle få flytta till annan ort. Flyttningen påskyndades av att stora delar av katedralen förstördes vid en brand omkr 1245. Det skulle dröja ända till 1435 innan den nya katedralen i Östra Aros kunde invigas och därmed fick också Östra Aros överta namnet Uppsala. Sankt Eriks helgonskrin hade redan på 1270-talet överförts till grannskapet av den nya katedralen, en händelse av stor symbolisk betydelse genom att Sankt Erik förefaller att ha betraktats som "rikshelgon".

Den nya, gotiska katedralen i Uppsala, Nordens största kyrkobyggnad, blev alltså från början något av en rikshelgedom. Här har genom århundradena biskopar i alla Svenska kyrkans stift vigts. Så länge kröning av kungar ägde rum skedde det i domkyrkan. I Uppsala hölls det stora mötet 1593 som kan sägas vara bekräftelsen på att reformationen var erkänd och genomförd. Uppsala var genom århundradena ett centrum för prästutbildningen, senare tillsammans med Lund.

Många centralfigurer i Svenska kyrkans historia har anknytning på olika sätt till Uppland. Här föddes den heliga Birgitta. Här verkade och dog Sankt Erik. Om honom sägs i Eriksofficiet – en mäsas som skrevs under 1280-talet – att han som kung var "ivrig i sin tro, förökat prästerskapets tal, byggt templet opp, liksom Salomo och

smyskat Herrens tempelsal". Här verkade som ärkebiskopar Jakob Ulfsson, Uppsala Universitets grundare, psalmförfattarna Haquin Spegel och Johan Olov Wallin, den moderna ekumenikens förgrundsgestalt Nathan Söderblom och initiativtagaren till Liv och Fredsinstitutet i Uppsala Olof Sundby, för att nu bara nämna några namn.

Efter den stora förändringen av Svenska kyrkans centrala organisation som genomfördes under 1980- och 1990-talen och som gav kyrkan en central styrelse, kom dess förvaltning först att förläggas till Stockholm för att därefter överföras till Uppsala. Kvar i Stockholm är nu kyrkans Församlings- och Pastoratsförbund.

Traditionellt har ärkebiskopen ansetts som "primus inter pares", d v s först bland jämlikar. Ärkebiskopen hade sitt stift liksom alla andra biskopar hade sina. Sedan några år tillbaka har ärkestiftet fått en biträdande biskop, vilket i praktiken innebär att ärkebiskopen på ett mer markerat sätt är rikskyrkans primas och Uppsala därmed centrum för rikskyrkan. Så Uppsala har nu två "kyrkans hus", rikskyrkans vid Sankt Eriks torg – vad kunde vara lämpligare plats! –, och stiftets vid Samariterhemmet. Också en symbolisk plats? Om man vandrar i det stora huset vid Sankt Eriks torg och ser alla de medarbetare som nu finns där, kan det vara intressant att minnas att på 40-talet ärkebiskop Erling Eidem hade en halvtidsanställd sekreterare till sin hjälp!

Vore det inte en skön tanke att Sankt Eriks torg i stället för att vara en trist parkeringsplats fick bli en livgivande oas

kring Sankt Eriks källa och med temat "Tidernas kyrka". En magnifikare omgivning av byggnader kan man ju svårligen föreställa sig.

"Blott hälsan tiger still"

Svenska kyrkan har under senare år många gånger figurerat i massmedia med negativa förtecken. Det har ofta handlat om personalproblem, om maktkamp, om motstånd mot kvinnliga präster och ibland om statistik som talat om tillbakagång. Och det är viktigt att sådant som är fel kommer i dagen och nämns vid sina rätta namn likaväl som att sanningen om motgång diskuteras öppet.

Men det får inte komma oss att glömma allt det oerhört omfattande arbete inom kyrkan som går sin gilla gång utan rubriker och sensationsmakeri. Statistik säger inte så mycket men några siffror kan hjälpa oss att ana vidden och djupet i det som sker i de många *församlingarna*, för det är ändå där som kyrkan lever och finns till i första hand.

Enligt Statistisk Årsbok för Sverige -96 hade Svenska kyrkan under året 23 miljoner besök vid gudstjänster av samtliga slag inklusive dop, vigslar och begravingar. Som jämförelse kan nämnas att biograferna hade 15,5 miljoner besökare, teatrar 2,8 miljoner och olika sporter tillsammans 2,7 miljoner. När det gäller övriga kristna samfund finns inte statistiskt underlag i samma utsträckning, men en del undersökningar ger vid handen att antalet deltagare i deras gudstjänster är av

Dopsällskap utanför Alunda kyrka. Foto Tommy Arvidson.

motsvarande omfattning, i varje fall i tätorter.

Inom Ärkestiftet, alltså i stort sett landskapen Uppland, Gästrikland och Häl-

singland minus Stor-Stockholm (en separat statistik för Uppland finns inte) föddes nästan 8 000 barn under året och det döptes 6 309. 44% av alla 15-åringar konfirmerades och av årets vigslar ägde 61% rum inom Svenska kyrkan. Mer än 90% av samtliga avlidna begravdes enligt Svenska kyrkans ordning. Antalet kyrkobesökare vid alla gudstjänster och kyrkliga handlingar, inklusive t ex musikgudstjänster var 1995 1.65 miljoner. Det innebär att av 1 000 medlemmar besökte i genomsnitt 52 av dem kyrkan per vecka.

Det är svårt att tänka sig hur det låter när 3 800 barn sjunger, men så många sångare finns det i de 200 barnkören. Nästan 5 000 vuxna sjunger i 259 körer. De låter förmodligen väldigt olika, alltifrån Domkyrkans många och stora körer till en liten skara i en pensionärskör på landsbygden. Men de är alla viktiga delar av Tidernas kyrka.

Statistik i all ära, men verkligheten låter sig ändå inte fångas i siffror. Ingen vet hur många timmar som satsas av frivilliga barn- och ungdomsledare, medhjälpare i konfirmandarbetet, i studiecirkel och besöksgrupper, i sammanträden på ungdomsläger, på bibelstudier och i hobbycirkel. Visst kan man läsa arbetsbeskrivningar för de cirka 270 prästerliga tjänsterna och de flera tusen anställda, men engagemanget, arbetsglädjen, uthålligheten, idérikedomen, kärleken till kyrkan kan man aldrig ge en hel bild av. Lika litet som av besvikelserna, bristen på gensvar, andlig torka, känslan av litenhet inför uppgiften. Stora siffror för rikskyrka och stift får inte heller komma oss att glömma den oer-

hört svåra omställning som de talrika små församlingarna, främst på landsbygden, har stått och står inför.

Socknen som inte ville ge upp

Den gamla sockeninindelningen har ju sina rötter i medeltiden, men det har också den sekulära indelningen i t ex häraden och hundaren och skeppslag. På frågan om vem som tog initiativet till att uppföra kyrkobyggnader i kyrkans tidigaste skede finns det flera och inte alldeles entydiga svar. Det kunde vara stormän som lät uppföra en gårdskyrka såsom t ex kapellet på Aspås i Östervåla. Det kan tänkas att några av våra större landsortskyrkor, t ex Alunda och Tierp uppfördes som "häradskyrkor". Men ofta var det nog de som "sökte" sig samman som byggde en kyrka och blev en socken.

Efter hand skildes de kyrkliga och de kommunala funktionerna åt. Med industrialismen bröts stora delar av den gamla samhällsstrukturen ner. Kyrkan stod inte längre i centrum. Folk kom ofta att bo i nya samhällen där det fanns nya kommunikationer. Kommuner blev storkommuner med mäktiga tjänstemän i centralorten. Så smångom försvann både postkontor, distriktssköterska, bibliotek, fjärdingsmannen och affären. Kvar blev kyrkan, eventuellt med en präst som i bästa fall bodde i den gamla prästgården. Socken föreföll att vara dödsdömd.

Och även om kyrkan förefaller ha tvekat så har den i vissa hänseenden följt efter. Stora kyrkliga samfälligheter och pas-

torat med ibland dussinet församlingar gjorde att socknen hotade att kvävas i stor-skalighetens grotteklav. Visst finns det många situationer där små församlingar behöver ekonomiskt stöd, men nog hade man kunnat hitta andra och bättre lösningar på ekonomin än att göra de små enheterna omyndiga. Att vara en kristen församling är ju inte detsamma som att vara ett serviceorgan med religiösa förtecken. Det handlar ju i första hand om en tros-gemenskap mellan människor som bor i ett grannskap och vill bära ansvar för den bygden och dess människor. Nu börjar vi se alltför exempel på att centralisering inte är en modell för framtiden. Ansvar måste i stället i mycket högre grad vila hos människor som är verksamma i det lokala sammanhanget.

Under de senaste, ekonomiskt kända, åren har allt fler uppgifter i vården och tillsynen av våra kyrkor på landsbygden kommit att övertas av frivilliga krafter. Klockan 4 på juldagsmorgonen var ett helt lag av församlingsbor verksamma i lilla Åkerby kyrka för att tända de många hundra ljusen! Tänk om det är så väl att bristen på skattepengar till anställd personal leder till upptäckten bland allt fler av kyrkans medlemmar att det ju faktiskt handlar om "min" kyrka som jag ska ta ansvar för. Och tänk om det ivriga sökandet efter "rötterna" leder till en allt djupare medvetenhet om vad sockengemenskap har betytt och kan betyda i vår egen tid och i framtiden. Det är självklart att kyrkan därvidlag ska göra gemensam sak med alla parter som vill värna den lokala sam-

hörigheten, det mänskliga i omänsklig stor-drift, för rotfasthet i rotlösheten, för gudomlig närhet i det anonymt storskaliga. Kanske dessutom det nya ITsamhället ger människor en chans att stanna kvar i sin egen bygd? Kanske socknen nekar att dö?

Övertaliga kyrkor?

Kyrkan liksom våra antikvariska myndigheter och lokala fornminnesföreningar ser idag med växande oro på det faktum att ett större eller mindre antal av våra kyrkobyggnader – i främsta rummet på landsbygden – förefaller att inte längre behövas. Vem ska i så fall överta dem? Finns det någon som vill överta dem? För att användas till vad? Till vilket pris? Även folk som inte satt sin fot i kyrkan på många år har svårt att tänka sig "sin" kyrka som bingo-hall, stall eller fabrikslokal.

Vad menar vi då med "övertalig"? Helt enkelt att så få människor besöker gudstjänsterna att det inte uppfattas som meningsfullt att fortsätta med den verksamheten. Och de få som eventuellt skulle sakna den har ju oftast möjlighet att ta sig till en annan kyrka.

Men man kan ju också vända på problemet och säga att eftersom så få kommer till kyrkan i den trakten så är det extra viktigt att kyrkan finns där, för att söka nå dem som bor där med sitt budskap.

Hur många är få?

I Uppland har vi många små församlingar. I en av dem bor det idag ungefär 300 per-

soner. Det hålls gudstjänst som regel en eller två gånger i månaden. Fler gudstjänster "behövs" inte. Antalet deltagare kan vara 5–10 inklusive kyrkans personal. Församlingen är för liten, säger man. Men det har aldrig bött mer än cirka 400 personer i den församlingen och det var vid senaste sekelskiftet. Och när kyrkan byggdes på 1200- eller 1300-talet fanns där allra högst 150–200 personer. De ansåg tydligen att kyrkan behövdes och den gången var det inte bara fråga om att underhålla den utan att bygga den!

Det finns idag knappast någon direkt fientlighet mot kyrkan. Att människor inte kommer beror vanligen på att man inte anser att det kyrkan står för angår dem. Och när kyrkan angår dem av sådana anledningar som att ett barn skall döpas, ett par ska gifta sig eller en människa ska begravas, då kommer man. Det är därför man ofta vill ha kvar kyrkan som en s k "förrättningskyrka". I övrigt behövs hon inte. Men var och en som har den minsta kunskap om hur människor har det och som kan tyda vår samtids tecken vet att kyrkan behövs mer än någonsin. Inte för kyrkans skull utan för människornas skull. Det är ju för dem hon finns till.

Kyrkan som behövs

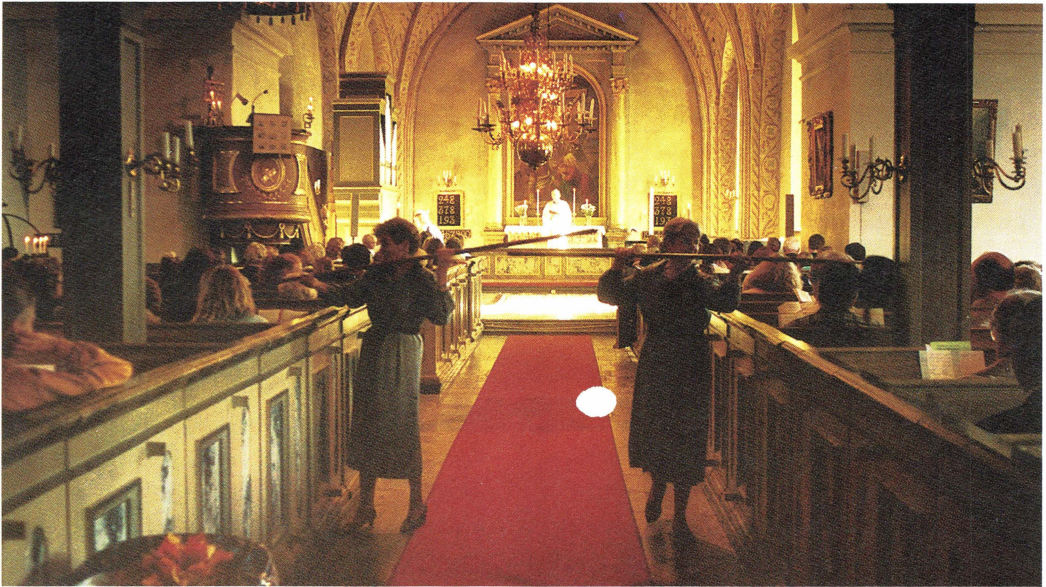
Kyrkans förnyelse idag handlar väsentligen om en enda sak, nämligen budskapets relevans, betydelse, vikt för den vanliga människan. Alltför oreflekterat har man i kyrkan utgått från att vi visste vad kyrkans budskap var. Och om folk inte ville

höra på så var det ju värst för dem själva. Den attityden förstärktes av att kyrkan var en del av överheten. Den talade alltför ofta inte med folket utan till folket från den upphöjda maktens position symboliserad av predikstolen. Och prästen hade sin lön och hela apparaten levde tryggt vidare med garanterad kostnadstäckning. Och man bad om att budskapet "skulle varda mottaget i trogna hjärtan". Men man glömde att fråga vilka dessa trogna hjärtan egentligen var. Med den oerhört snabba förändring som idag präglar alla människors verklighetsuppfattning, föreställningsvärld, tänkesätt, värderingar, levnadsvanor, förväntningar på livet, rädslor och förhoppningar är en kommunikation av kyrkans budskap möjlig bara om vi verkligen kan tolka kyrkans budskap i kategorier som är meningsfyllda för vanligt folk idag. Ett budskap blir inte budskap förrän en mottagare tagit emot det.

Det säger sig självt att lekmännens medverkan i kyrkans förnyelse är av fundamental betydelse. Och den förnyelsen sker inte genom ett beslut i något centralt kyrkligt organ utan i tusen och en små enheter där viktiga möten mellan människor sker. Och där människor får möta Gud, något som till sist alltid är ett mysterium och ändå något som vi kan bereda plats för. Då finns det inga onödiga eller överflödiga kyrkor.

För människornas skull

Ytligt sett förefaller det som om kyrkan och de parter som värnar om kyrkobyggnaderna som antikviteter skulle ha olika

Kollekten tas upp av församlingens kyrkvårdar. Alunda kyrka. Foto Tommy Arvidson

motiv för sitt engagemang. Kyrkan ska syssla med förkunnelse, kristen fostran, diakoni o s v och för sånt kan det vara bra med lämpliga byggnader. De antikvariska myndigheterna ska se till att gamla byggnader och ting bevaras för eftervärlden.

Men kyrkan finns ju till varken för Guds eller sin egen skull, utan för människornas skull. Och både frivilliga rörelser och myndigheter som arbetar för att bevara vår historia gör det ju inte uteslutande för att gamla ting och byggnader har ett egenvärde utan för att vår historia är en viktig del inte av vårt arv i största allmänhet utan av oss själva. Hör möts kyrkan och alla de parter som verkar för att bevara vår historia i ett gemensamt engagemang

för vårt gemensamma bästa för människornas skull.

Idag får frågan om kyrkorummet ständigt förnyad aktualitet genom allt fler människors sökande efter något som är heligt, också den heliga platsen där jag i stillhet kan dra mig undan för besinning, samling, eftertanke, perspektiv i en komplicerad tillvaro. Kraven på att våra kyrkor ska hållas öppna hörs allt oftare, men kolliderar dessvärre med praktiska och ekonomiska svårigheter. Stölder av kyrkornas många värdefulla föremål är ett stort problem. Men den frågan måste kunna lösas. Kyrkorummet måste vara tillgängligt för människor. Kyrkans historia är ju sökarnas historia.

Sett i ett större perspektiv handlar den kristna tron i allra högsta grad om historia och om historiska, heliga platser. Gud är inte en idé, ett tankesystem. Han uppenbarar sig i historien, i en människa, Jesus Kristus. Och den händelsen omvittnas i den mänskliga historiens mest spridda historiska dokument, Bibeln. Därför är kyrkan också ett stycke mycket påtaglig mänsklig historia, synbar och hörbar genom alla tider och en plats att gå till.

Tidernas musik

Religion och musik är alltid nära förbundna med varandra. Schamanernas trummor, cymbalerna i Jerusalems tempel, budisttemplens klockor, den nordiska bronsålderskulturens lurblåsare, den jättelika storklockan i Uppsala domkyrka, våra orglar, vår psalmsång och våra körer, allt vittnar om hur människan vänder sig till

musiken i sin strävan efter kommunikation med gudomliga makter.

Därför har också den kristna tron och kyrkan varit den stora inspirationskällan i skapandet av musik, alltifrån den gamla folkliga visan till de stora mästarnas mäsor, rekviem och koraler. Tron på Skaparen, Förlossaren, Anden har förlöst de andliga krafter, den fantasi som skapat musik av alla kategorier och i alla tider, också i vår egen tid.

Svenska kyrkan är – med mycket stor marginal – vårt lands största musikinstitution. I alla Upplands cirka 250 församlingar finns det minst en orgel. Räknar man med alla småkyrkor och alla kororglar blir det förmodligen ett bra stycke över 300 orglar, alltifrån Domkyrkans stora orgel med 50 stämmor och den unika Cahmanorgeln från 1728 i Leufstabruks kyrka till Skoklosters gamla fältorgel från 1674. Under senare år har de flesta kyrkorna också fått ett piano eller en flygel. Men, viktigast av allt, i alla dessa församlingar finns kyrkomusiker, körsångare, solosångare och instrumentalister som svarar för levande musik både i gudstjänster och i konserter och i otaliga andra sammankomster i församlingarna. Allt sedan medeltiden är församlingarna den mest omfattande "musikhändelsen" i vårt land.

Och den sång och musik som man utövar speglar 3 000 års musikhistoria. Davids psalmer – Psaltaren – är, med avseende på texten, ett mycket levande arv från judendomen och Gamla Testamentet. Vi sjunger psalmer som skrivits av Ambrosius, ärkebiskop i Milano på 300-talet, gre-

Kör i S:t Pers kyrka, Uppsala. Foto IKON/Jim Elfström

gorianska hymner från 500-talet, Wallinska psalmer, 1800-talets väckelsesånger och afrikanska hymner likaväl som psalmer av Frostensson och Eggehorn. Och på instrumentalmusikens område är allt representerat, från medeltidens skalmajor och Bach's fugor till latinamerikanska rytmer, nyskrivna kyrkoperor och ungdomens hårdrock.

Folkkyrkan och folkets sång och musik

Ett mycket speciellt uppländskt bidrag till den folkliga psalmsången var det *psalmodikon* som prosten Johan Dillner uppfann på 1820-talet. Han var då präst i Funbo. Instrumentet består av en enkel klanglåda med en hals som har besiffrade band eller grepp och en sträng. Den spelas med stråke. Efter hand kom psalmboksutgåvor med melodin angiven i form av siffror. Det var alltså lätt att spela en psalmmelodi även för den musikaliskt oerfarna. Dillners psalmodikon kom att användas både vid stugmöten och i skolan och spreds också till de andra nordiska länderna. Idag finns ett psalmodikonmuseum i Östervåla.

Dillners bidrag till den folkliga sången är särskilt intressant med tanke på Svenska kyrkans tröghet att gå de folkliga väckelserörelserna till mötes. Genom "Konventikelplakatet" av 1726 hade privata religiösa möten förbjudits och genom ett Kungligt brev hade redan tidigare påbjudits att endast den officiella Psalmboken fick användas vid kyrkans gudstjänster. Men man kan aldrig förbjuda folk att sjunga det

Elida Stark sjunger och spelar psalmodikon i Funbo kyrka. Syföreningsjubileum, 1930-talet.

som de verkligen vill sjunga. Och väckelsesångerna – av synnerligen skiftande karaktär och språkligt och musikaliskt värde – flödade inte bara i de allt talrikare bönhusen utan också i hemmen. När Konventikelplakatet upphävdes 1858 hade det i praktiken sedan länge visat sin orimlighet och inte kunnat upprätthållas. Väckelsen spred sig inte bara bland folk i allmänhet utan också bland adeln och till kungafamiljen. De nya sångerna var hela tiden både en bidragande orsak till väckelsen och en frukt av den.

"På förståndeligt mål"

När en av de första psalmböckerna på svenska gavs ut av Olaus Petri, skrev han i inledningen: "Då människan i sina sånger skall prisa Guds dräpeliga verk, är det klart nog att det skall ske på förståndeligt

Jubelfesten i Uppsala 1993. Mässa utanför domkyrkans södra portal. Foto IKON/Jim Elfström.

mål. Eljest följer där ingen frukt med, och sången haver icke sitt rätta verk”.

Sedan några årtionden pågår i Svenska kyrkan ett intensivt arbete för att förnya kyrkans ”språk”, här taget i vid bemärkelse. En ny handbok med gudstjänstordningar kom 1986. Samma år kom den nya

psalmboken, vars 325 första psalmer är gemensamma för alla kyrkosamfund. 1981 kom den nya översättningen av Nya Testamentet och snart är översättningen av Gamla Testamentet klar. Samtidigt pågår ett omfattande arbete både i stift och församlingar med att finna nya former både för gudstjänstliv och kyrkans vardagsliv. Vart det leder vet ingen idag, men att viljan finns är uppenbart.

Ingen statskyrka längre

1997 är året då många slutgiltiga beslut kommer att fattas både från statens och Svenska kyrkans sida för att grundligt förändra de förhållanden som bestått sedan Gustav Vasas dagar och som inneburit att kyrkan i mångt och mycket hört staten till och styrts av staten med avseende på sina yttre former. Som det nu ser ut kommer en paragraf att vara kvar i Svea rikes lag som talar om att Svenska kyrkan skall vara evangelisk, styras demokratiskt och vara rikstäckande. Principiellt är detta synnerligen viktiga beslut. Hur mycket det betyder för den enskilde och för församlingarnas liv återstår att se. Mycket talar för att ”Tidernas kyrka” kommer att vara sig ganska lik i praktiken. Det verkligt avgörande sker kanske ändå inte vare sig i Riksdagshuset eller på Kyrkomötet i Sigtuna utan i församlingen i Håtuna och Hållnäs och alla andra små och stora församlingar under de kommande åren. Och – ändå viktigare – vad som sker i människors hjärtan. Kyrkan kan aldrig vara självsäker och tro att hon ska bestå för alltid bara för att hon

har gjort det hittills. Men vad hon kan göra är att se till att hon är Guds och människors kyrka. Då förblir hon tidernas kyrka för tid och evighet.

Kyrkan som arv, gåva och uppdrag

Inför Jubelfesten i Uppsala 1993 skrev artikelförfattaren följande psalm (819 i "Psalmer i 90-talet")

Ett heligt arv är kyrkan,
Guds Ord i varje tid,
en gåva och ett uppdrag
med bud om nåd och frid.
Med Ansgar och Birgitta
i Guds förbund vi står.
Likt Staffan kallas vittnen,
nu som i gångna år.

Som Gud är en, är kyrkan,
en Andes liv och glöd,
en tro på Herren Kristus,

ett enda dop, ett bröd.
Och medan många makter
regerar och förgår,
Guds kyrka i sin svaghet
med Andens kraft består.

Var tid har sina sånger,
sin rädsla och sitt hopp.
I nya dräkter kläds hon,
Guds kyrka, Kristi kropp.
För rättvisan och freden
Gud oss ett uppdrag gav,
för skapelsen och livet,
för rymd och jord och hav.

I tro och helig oro
går vi som Herrens folk
att i en okänd framtid
får vara Ordets tolk.
Vårt mål är själva vägen,
ett liv i tjänst hos Gud.
Vi går med sång om kärlek,
Guds stora glädjebud.

(Text och musik Tore Littmarck)